

ХРОНОТОП ДОРОГИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ

О. В. Дибовська

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української літератури;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342)59-60-74;
e-mail: olesia.dybovska@gmail.com*

Розглянуто підходи українських та зарубіжних науковців до дослідження хронотопу дороги у казках. Виокремлено моделі хронотопу дороги відповідно до специфічних особливостей літературних казок. Проаналізовано присутність хронотопу дороги в сучасних українських літературних казках.

Ключові слова: *хронотоп, хронотоп дороги, літературна казка, дитяча література.*

Хронотоп у художньому творі є двовекторною образною моделлю текстової дійсності, яка «формується автором і є результатом його вибору, зумовлена жанром твору, часом відтворюваних подій і часом написання твору» [13, с. 78]. Сучасні українські літературні казки подають читачеві-реципієнту розмаїття сюжетів та героїв, модифікуючи хронотоп відповідно до власного авторського бачення. Найбільш поширеними у казках і на сучасному етапі літературного процесу є хронотопи дому, дороги та лісу. Мета нашої статті – виявити особливості побудови хронотопу дороги у сучасних українських літературних казках.

Першість у дослідженні хронотопу крізь призму роману в історії літературознавства відводиться М. Бахтіну. В українському літературознавстві питання хронотопу сьогодні здебільшого досліджується в загальному контексті текстового світу або ж дитячої літератури, але без акценту на авторські казки. Розгалужені дослідження цієї проблеми є у авторському доробку О. Деркачової, В. Бібік, В. Коркішко, Л. Лавринович. Активно досліджується хронотоп казок такими іноземними науковцями, як П. Грочовські, А. Вечоркевич, М. Кладзь, К. Слані, Дж. Кемпбел, Й. Абрамовська, Й. Парол, Ф. Жульєн.

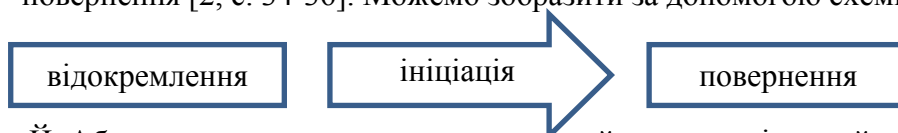
У літературних казках реально існуючий простір – це зазвичай малопомітний елемент світу, представленого в тексті. Він виконує функції тла подій, які доповнюють характеристику героїв, але насправді впливають на перебіг дій протагоніста. Чарівна казка є розповіддю про подорож у «той світ», подорож, в якій протагоніст мусить докласти надлюдських сил. Такий перехід на «той світ» відбувається за допомогою міфологічних сил: герой звільняє людство від темних сил, перемагає одвічних ворогів, пробує пізнати таємниці життя і смерті, добра та зла, людської долі [4, с. 13].

У казках оприсутнені топос дороги і архетип *homo viator* (лат. людина-мандрівник). Відповідно вони є базовими та універсальними способами людського буття в просторі казки: від найпростіших просторових метафор до великих мандрівок та експедицій. А. Вечоркевич стверджує, що дорога – явище утворене з просторового бачення світу і часової категорії його розуміння, що уможливорює вираження важливих культурних сенсів [8, с. 7-9]. Дослідниця пише: «В своїй основі «дорога» має два значення. По-перше, може означати процес, з виникненням якого певний предмет може змінювати місцезнаходження в просторі. По-друге – шляхом, трасою того переміщення (реального чи потенційного). Така двозначність стає помічною під час роздумів над способом існування «дороги» в культурі. [...]. Ключовим елементом антропологічного значення «дороги» є взаємне віднесення до неї і людини, і простору. [...]. Існування дороги буває простим і звивистим, дорога може вести до мети і в нікуди, дороги бувають навчальні та ініціальні, а в кінці дороги ведуть у світ та за його межі. Останні пов'язують особливості з контекстом цілісного бачення світу. [...]. Дорога як рух у просторі буде дуже піддатливим носієм сенсів змін, а отже, своєрідним оновленням, духовною ініціацією» [8, с. 12-20].

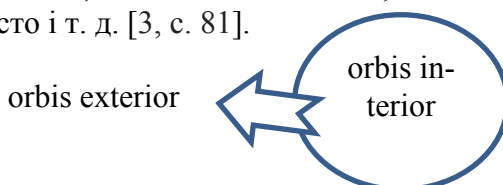
Найбільш виразні два різновиди дороги: лінійна та кругова. Лінійність дороги можна пояснити розумінням світу як ієрархічного ланцюга багатьох існувань, а кругову дорогу як циклічність міфу вічного повернення. Тобто лінійність пов'язується з усім ієрархічним, статичним, незмінним і доцільним. Натомість кругова дорога описує світ за допомогою категорій змінності, руху, динаміки, хаосу і темряви [5, с. 140].

К. Слані зазначає, що лінійна дорога у сюжеті зазвичай з'являється в ініціальних міфах. І, традиційно, мандрівка героя казки має аналогічне значення як ініціальна подорож через міфічного героя [7, с. 272].

Дж. Кемпбел пише, що класична схема подорожі казкового героя походить із ініціальних міфів і має такий вигляд: відокремлення – ініціація – повернення [2, с. 34-36]. Можемо зобразити за допомогою схеми:

Й. Абрамовська пояснює це тим, що герой вирушає зі звичайного світу *orbis interior* (лат. внутрішнє коло) до чужої країни *orbis exterior* (лат. зовнішнє коло), де вступає в боротьбу з таємними силами, здобуває перемогу і повертається духовно збагаченим та зі здобутою магичною індивідуальністю [1, с. 8]. О. Деркачова відносить до *orbis interior* рідний дім та сім'ю, а до *orbis exterior* те, що знаходиться навколо: ліс, море, село, місто і т. д. [3, с. 81].

Така подорож для героя є певним ритуалом переходу, завдяки якому він досягає вищого рівня екзистенційного втаємничення і стає «знаючим». Герой пізнає себе, дорослішає і повертається в те місце, звідки вийшов. Важливим елементом ініціальних доріг є елементи orbis interior, адже вони виступають початковою точкою відправлення та місцем повернення. Тато-кріт, наприклад, із книги «Куди зникло море» Мар'яни та Тараса Прохаськів заспокоює сім'ю перед мандрівкою і нагадує, що вони неодмінно повернуться: «Отже, так. Кубики я запакував ще вчора. Канапки хай будуть у Хрумта. Енциклопедія там, звичайно, є. Скигле, ось тобі льодяник, поклади собі в кишеню. І взагалі – не треба паніки! Ми ідемо не назавжди!» [17, с. 5].

Досліджуючи мандри героя у пошуках себе та світу, Й. Парол окреслює шлях цих подорожей за такою ж схемою: orbis interior та orbis exterior, виокремлюючи дорогу в себе (як метафору усвідомлення себе і довколишнього світу) та подорож у зовнішній світ (як пізнання природи і цивілізації) [6]. Подорож у зовнішній світ зустрічаємо у З. Мензатюк: «Оце якраз пора мандрувати, – обізвалася картопля. – Ви собі як знаєте, а я помандрую. Бо я, правду кажучи, зроду мандрівниця. Я й до вас дісталася аж з Америки, з-за океану. // Куди ж ти підеш? – спитали її Олеся з Івасем. // А піду в золоті гори, в шовкову державу, до палацу кришталевого!» [16, с. 16].

М. Бахтін, характеризуючи хронотоп дороги крізь призму історії роману, акцентує увагу на її функції долати соціальні дистанції: «На дорозі («великій дорозі») пересікаються в одній часопросторовій точці просторові і часові шляхи найрізноманітніших людей... [...]. Тут можуть випадково зустрітись ті, хто своєрідно роз'єднаний соціальною ієрархією і просторовою далечинню, тут можуть виникнути будь-які контрасти, зустрітись і переплестись різні долі. [...]. Це точка зав'язки і місце, де відбуваються події. Час тут наче вливається в простір і тече по ньому (утворюючи дороги), звідси і така багата метафоризація шляху-дороги: «життєвий шлях», «ступити на нову дорогу», «історичний шлях» та ін.; метафоризація дороги різноманітна і багатопланова, але основний стержень – протікання часу» [10]. Відповідно, хронотоп дороги присутній у будь-якій казці, адже дорога може бути оприявлена предметами й описами навколишнього середовища, а може бути духовною дорогою «в себе», сюжетними змінами, а чи й дорослішанням.

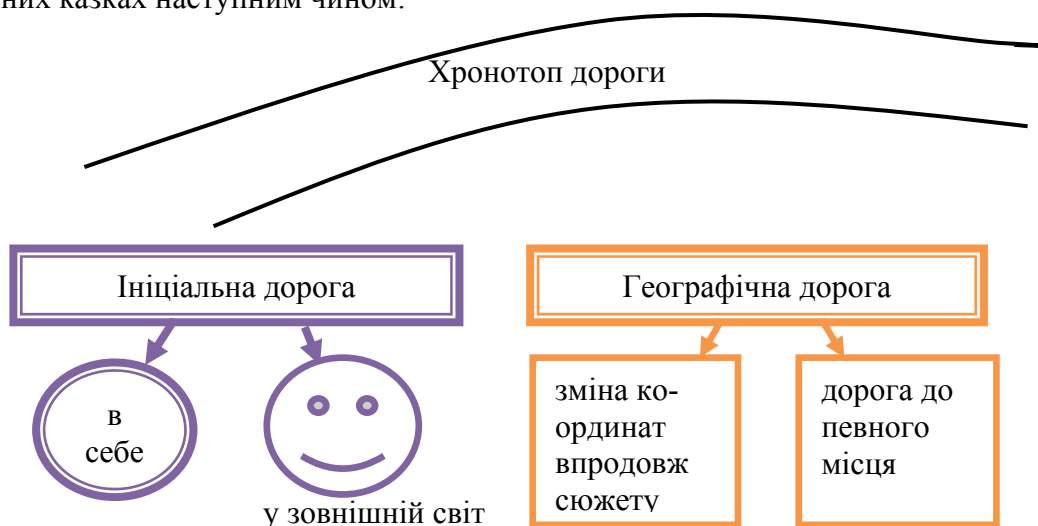
В. Бібік, досліджуючи компаративний аспект казкового образу шляху у фольклорі, зазначає: «Мотиви дороги характерні для багатьох жанрів народної творчості, проте саме казка як найбільш древній епічний жанр народної словесності зберігає первинний, майже не видозмінений образ дороги, бо основні казкові мотиви і сюжети безумовно пов'язані з найважливішими ритуалами життєвого циклу людини, і за своєю суттю залишаються незмінними з незапам'ятних часів» [11, с. 22]. Досліджуючи сучасні українські літературні казки, спостерігаємо

часопросторову модернізацію хронотопу дороги – пересуватися герої можуть автомобілем, літаком, у звуконепроникному мішку чи й за допомогою кіберпристроїв, проте схема подорожі такою дорогою залишається незмінною.

Власне, засоби пересування є провідними маркерами хронотопу дороги у зовнішньому світі сучасних казок, ресурсами для прибуття, відбуття чи руху. Приліт Мікробота, наприклад, із однойменної казки О. Чаклуна на метеориті: «По небу летів метеорит. Це такий величезний камінь, який добряче нагулявся в космосі, а тоді чомусь наблизився до Землі й почав на неї падати. За собою він залишав яскравий вогняний слід» [18, с. 4].

Крім того, до засобів вираження часопростору дороги відносимо синтаксичні конструкції із змінними значеннями місцезнаходження, лексику з топонімами, просторовою і темпоральною семантикою, хронологічні ознаки, історичні номінації, які оприявлюються в тексті, зокрема, предметами. Власне, речі є об'єднуючим елементом, що утворює цілісний казковий світ. В. Коркішко зазначає, що «художній простір реалізується за допомогою речей, що його складають. Кімната пізнається завдяки предметам у ній, вулиця – завдяки розташуванню будинків та ін.» [14, с. 392]. У «Стефі і її Чакалці» І. Андрусика хронотоп дороги творить звуконепроникний мішок: «Навшпиньках – нечутно, мов повітря – пройшла повз татове й мамине ліжко, прошмигнула в дитячу й легесенько, мов пір'їнку, перенесла Стефу до свого мішка. Ніхто нічого не чув, і Стефа навіть не прокинулася. // Розплющила очі аж тоді, коли вони були вже в кущах поза домом, і Чакалка взялася перекладати Стефу з меншого мішка у великий, де вже були інші дітки, котрих Чакалці вдалося цієї ночі вполювати» [9].

З вищеприведеного, можемо структурувати хронотопу у літературних казках наступним чином:

Існують різні підходи до тлумачення суті хронотопу, зокрема й хронотопу дороги. Вельми помітною є різниця в інтерпретаціях західних (західноєвропейських) та східних дослідників. Так, Ф. Жульєн, досліджуючи відмінності західної та східної традиції сприйняття часу, звертає увагу на те, що у західній традиції ця величина завжди протяжна і подільна, абстраговано-універсальна, тоді як у східній – конкретна. Через те, за словами автора, й утворюється взаємовідношення часу та простору у західноєвропейських дослідженнях, адже час можна уявити через просторові маркери: «по траєкторії рухомого тіла, яке переміщається від точки до точки» [12, с. 31]. Відповідно, хронотоп художнього твору, глобально кажучи, є великою дорогою, адже в західній традиції тексти тяжіють до часопросторових змін, які впливають на побудову сюжету, «про час мислять категоріями простору, час спеціалізується. Натомість традиційна східна, інтуїтивна, рецепція часу базується на ідеї тотального сприйняття «тут і зараз», на здатності до глибокого практичного та екзистенційного проживання кожного моменту» [15, с. 118].

Отже, у сучасних українських літературних казках хронотоп дороги буває лінійним та круговим і його можна інтерпретувати двояко. Дорога може бути географічною – змінювати координати героїв упродовж сюжету, або ж шляхом до певного місця. А також дорогою ініціації – шляхом до перевтілення та «отримання знань» (дорога в себе, або у зовнішній світ). Сьогодні спостерігаємо модернізацію хронотопу дороги – змінюються навколишні предмети дійсності та засоби для руху на сучасніші. Пересуватися герої можуть автомобілем, літаком, у звуконепроникному мішку чи й за допомогою сучасних девайсів і гаджетів, проте схема подорожі такою дорогою залишається незмінною, як і результат такої мандрівки.

Література

1. Abramowska J. Topos i niektóre miejsca wspólne badań literackich / J. Abramowska // Powtórzenia i wybory. Studia z tematologii i poetyki historycznej. – Dom Wydawniczy Rebis, Poznań, 1995. – s. 5-33.
2. Campbell J. Bohater o tysiącu twarzy / J. Campbell. – Zysk i S-ka : Poznań, 1997. – 320 s.
3. Derkachova O. The Mental Space of Game in “Our Mother is an Enchantress” by Joanna Papuzińska / O. Derkachova // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol. 3. – No. 2-3. – 2016. – p. 79-83.
4. Grochowski P. Przestrzeń i czas jako elementy baśniowej wizji świata / P. Grochowski. – Literatura Ludowa, 1999 – s. 3-16.
5. Kładź M. Bohaterowie „Boskiej komedii” Dantego i „Raju utraconego” Milтона między kołowością a linearnością drogi, / M. Kładź // Tożsamość i rozdwojenie: rekonesans. Materiały V Sesji Naukowej z cyklu „Świat jeden, ale nie jednolity”, red. L. Wiśniewska. – Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz, 2002 – s. 139-150.

6. Parol J. Walka i jedność człowieka ze światem. Kino a Wyprawa Bohatera w poszukiwaniu siebie i świata [Електронний ресурс] / J. Parol // Człowiek wobec otaczającego go świata. Kwartalnik naukowy towarzystwa uniwersyteckiego FIDES ET RATIO. – №2(22). – 2015. – С. 189-203. Режим доступу: <http://www.stowarzyszeniefidesetratio.pl/Presentations0/Fides2015-2.pdf>
7. Slany K. Orbis exterior w baśni magicznej i jego symbolika w Oblubienicu Tygtyssa i Towarzystwie wilków Angeli Carter / K. Slany // Geografia krain zmyślonych: wokół kategorii miejsca i przestrzeni w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej. – Warszawa : Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2016. – s. 269-286.
8. Wieczorkiewicz A. Wędrowcy fikcyjnych światów. Pielgrzym, rycerz i włóczęga / A. Wieczorkiewicz. – Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk, 1996 – 204 s.
9. Андрусак І. Стефа і її Чакалка. Дівчача повістина: повість / Іван Андрусак. –К.: Грані-Т, 2011. – 64 с.
10. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике [Електронний ресурс] / М. Бахтин. Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop10.html>
11. Бібік В. Хронотоп дороги у романах В. Підмогильного та казковий образ шляху: компаративний аспект / В. Бібік // «У тридев'ятому царстві»: феномен казки в літературі, фольклорі і медіа : матеріали Міжнародної наукової конференції. – Бердянськ, 2014. – С. 21-23.
12. Жюльєн Ф. О “времени”. Элементы философии “жить” / Ф. Жюльєн. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 280 с.
13. Кардашук О. В. Засоби вираження категорії простору в художньому творі / О. В. Кардашук // Записки з загальної лінгвістики: зб. наук. праць. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 6. – С. 78-84.
14. Коркішко В. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту / В. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск ХХІІІ. – Частина 1. – С. 388-395.
15. Лавринович Л. Темпоральні аспекти західної літературної традиції крізь призму концепції Ф. Жульєна / Л. Лавринович // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : зб. наук. ст. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2016. – Вип. ІХ. – С. 112-119.
16. Мензатюк З. Зварю тобі борщику / Зірка Мензатюк. – Видавництво Старого Лева. – 2015. – 60 с.
17. Прохасько М. Куди зникло море / Маряна Прохасько, Тарас Прохасько. – Видавництво Старого Лева. – Львів, 2015. – 88 с.
18. Чаклун О. Мікробот: казки / Олег Чаклун. Художник Яна Любарська. – К.: Фонтан казок, 2016. – 64 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 4.04.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., доцентом Деркачовою О. С.*

**THE ROAD CHRONOTOPE IN MODERN UKRAINIAN
LITERARY FAIRYTALES****O. V. Dybovska**

*Vasyl Stefanyk Precarpathians National University;
Chair of Ukrainian Literature; 76000, Ivano-Frankivsk,
Shevchenko St., 57; tel. +380 (342) 59-60-74;
e-mail: olesia.dybovska@gmail.com*

The article deals with the chronotope of road in fairytales. The researches by Ukrainian and foreign scientists are analyzed. The models of chronotope of the road according to the specific features of literary fairytales are defined. The presence of the chronotope of the road in modern Ukrainian literary fairytales is analyzed too.

Keywords: *chronotope, chronotope of the road, children's literature, literary fairytale.*